

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-61>

УДК 378.147

Ковальчук В.І., Бірюк М.В.

Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ПЕДАГОГА ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Проаналізовано підходи науковців до визначення сутності педагогічної майстерності. Зроблено висновок, що цей феномен розглядається у трьох площинах: по-перше, як характеристику результатів педагогічної діяльності; по-друге, як характеристику процесу педагогічної діяльності; по-третє, як сукупність внутрішніх характеристик особистості педагога, що забезпечують ефективність його професійної діяльності. Розвиток педагогічної майстерності педагогів професійного навчання закладів професійної (професійно-технічної освіти) – це діяльність суб'єктів освітнього процесу, спрямована на педагогічну підтримку професійного розвитку педагога в аспекті формування: ціннісних установок, що визначають мотиви професійної діяльності та регулюють окремі її операції; професійних знань і вмінь; ефективних навичок поведінки в конкретних ситуаціях, а також психофізіологічних властивостей, що забезпечують реалізацію цих навичок. Ми виокремили технології та методи навчання, які, на нашу думку, є найбільш ефективними у розвитку педагогічної майстерності педагогів професійного навчання. Це: тренінгові технології; ігрові технології; методи спрямовані на розвиток техніки мовлення, навчання виразній педагогічній розповіді; різновиди дискусій як засобу відпрацювання педагогом (або майбутнім педагогом) різних технік висловлювання своєї думки або відстоювання своєї позиції; лекції-прес-конференції.

Ключові слова: розвиток, педагогічна майстерність, інноваційні технології навчання, педагог професійного навчання, заклад професійної (професійно-технічної освіти).

Kovalchuk Vasyl, Biryuk Maksym

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

THE ROLE OF INNOVATIVE LEARNING TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL MASTERY OF VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS

Summary. The analysis of approaches to defining the essence of pedagogical mastery enables to conclude that this phenomenon is discussed in three dimensions: at first, as a characteristic of results of pedagogical activity; at second, as a characteristic of process of pedagogical activity; at third, as a combination of teacher's internal characteristics which provide the effectiveness of his/her professional activity. In our research we consider a pedagogical mastery of a teacher of professional education of institutions of professional and vocational education as an integrative professional quality which helps to achieve the goals of professional education of students of professional and vocational institutions without psychological and physiological, cognitive and emotional tension and waste of time. The development of pedagogical mastery of teachers of professional and vocational institutions is the activity of agents of advanced training aimed at pedagogical support of professional development of a teacher in the aspect of formation of values which define the motives of professional activity and regulate its operations; professional knowledge and skills; effective patterns of behaviour in definite situations and psychological and physiological properties which provide the realization of these skills. We distinguished technologies and methods which in our view are the most effective in the development of pedagogical mastery of teachers of professional education. The use of training technologies enables to form skills of interpersonal interaction, develop professional aptitudes, change stereotypes which prevent a person to cope with non-standard professional situations and the opportunities to be self-realized. Among the methods of pedagogical expressiveness we distinguish methods which are aimed at the development of speech strategies, expressive pedagogical speech, the choice of expressive means, adequate situation, intonation peculiarities of speech. Different types of discussions as a means of practicing various technologies of expressing a personal point of view or upholding a personal position. We consider gaming technologies effective in the development of pedagogical mastery. The use of business games enables to teach to control feelings with the aim to improve the effectiveness of pedagogical activity. We distinguish lectures-press-conferences dedicated to the value-based aspects of pedagogical work. In our opinion lectures-press-conferences will assist the formation of professional beliefs and the increase the level of their activity in the professional development.

Keywords: development, pedagogical mastery, innovative learning technologies, vocational education teacher, educational and vocational establishment.

Постановка проблеми. В умовах інноваційного розвитку економіки актуалізується питання підвищення професійного рівня педагогічних кадрів. Технології на ринку праці швидко змінюються, а це в свою чергу вимагає нових підходів до підготовки майбутніх фахівців для різних галузей народного господарства. В проекті концепції реалізації державної політики у сфері професійної освіти «Сучасна професійна освіта»

на період до 2027 року серед проблем, які потребують розв'язання є невідповідність професійної освіти України потребам особи, національної економіки і суспільства. На думку експертів причинами такого стану є невідповідність змісту освіти та методики викладання вимогам сучасного ринку праці та потребам особистості [1].

В цьому аспекті набуває актуальності проблема розвитку педагогічної майстерності педагогів про-

фесійного навчання закладів професійної (професійно-технічної) освіти, опанування ними ефективними технологіями і методиками навчання.

Педагогічна майстерність може розглядатися і як ідеал педагогічної діяльності, що спонукає педагогів до самовдосконалення, і як еталон, що містить оцінку ефективності педагогічної праці. Педагогічну майстерність переважно сприймають як найважливішу професійну якість особистості педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема широко висвітлена в працях вітчизняних та зарубіжних науковців та практиків. Зокрема, проблему розвитку професійної (професійно-технічної) освіти досліджували Н. Нічкало, В. Радкевич, В. Ковальчук, О. Щербак, Л. Сергеева та ін. Феномен педагогічної майстерності досліджували І. Зязюн, Є. Барбіна, В. Ковальчук, Н. Кузьміна, Є. Тунік, О. Фурса, С. Якушева та ін.; питання впровадження інноваційних методів і технологій навчання висвітлені в працях Н. Арістової, О. Малихіна, Н. Морзе, А. Суценка, В. Ковальчука, Н. Кузьміної, А. Кочаряна, С. Сисоевої, Г. Ігнатенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При значній кількості досліджень присвячених проблемам розвитку педагогічної майстерності питання використання інноваційних технологій навчання для розвитку педагогічної майстерності педагога професійного навчання залишаються мало дослідженими.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнити теоретичні відомості щодо сутності поняття «педагогічна майстерність» та виокремити інноваційні технології та методи розвитку педагогічної майстерності педагога професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. Попередній аналіз наявних публікацій з проблематики педагогічної майстерності засвідчив, що на сьогодні цей феномен виступає як характеристика педагога з погляду результативності, успішності його педагогічної діяльності. Результати аналізу зведені в таблиці 1.

Основою саморозвитку педагогічної майстерності С. Якушева вбачає сплав знань і професійної спрямованості, умовою успішності – педагогічні здібності, засобом, що надає цілісності, – уміння у сфері педагогічної техніки [11, с. 229].

Безумовно, вищенаведені підходи до розуміння сутності педагогічної майстерності становлять неабиякий інтерес для нашого дослідження. Утім, ми погоджуємося з думкою І. Підласого, який звертає увагу на те, що при великій кількості суперечливих тлумачень педагогічної майстерності привертає увагу те, що зовсім уже абсурдних дефініцій немає. У будь-якому з визначень виявляється якась особлива грань багатопрофільного вміння, що зветься майстерністю [12, с. 262].

Зауважимо, що характеристики педагогічної майстерності, виділені у наведених вище дефі-

Таблиця 1

Сутність поняття «Педагогічна майстерність» в дослідженнях науковців

Автор	Визначення
І. Зязюн [2, с. 30]	Педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі.
В. Сластьонін [3; с. 369]	Педагогічна майстерність виступає як поєднання особистісно-ділових якостей і професійної компетентності викладача, як комплекс властивостей особистості, які забезпечують високий рівень самоорганізації професійно-педагогічної діяльності. При цьому високий рівень розвитку ряду професійних умінь дає майстерність, а теоретичні знання та засновані на них уміння – це головний, об'єктивний зміст педагогічної майстерності, єдиний і загальний для всіх вчителів.
О. Щербаков [4]	Педагогічна майстерність – це синтез наукових знань, умінь, навичок, методичного мистецтва й особистих якостей педагога; це вираз «усієї сукупності психічних властивостей його особистості».
Н. Кузьміна [5, с. 30]	Педагогічна майстерність – «вищий рівень педагогічної діяльності, що виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних результатів», або «синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва і особистих якостей педагога».
Є. Тунік [6]	Педагогічна майстерність – «це найвищий рівень педагогічної діяльності, найвища творча активність педагога. Це синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва й особистісних якостей педагога, комплекс властивостей його особистості, який забезпечує високий рівень самоорганізації педагогічної діяльності».
А. Маркова [7, с. 51]	Педагогічна майстерність – це добре володіння основами професії, успішне застосування відомих у науці й практиці прийомів. Майстерність означає досконале знання вчителем свого навчального предмета, досягнення стабільно високих результатів у навченості, переважно знаннях учнів. Майстерність педагога прямо не пов'язана зі стажем його роботи. При цьому кожен педагог при бажанні й наполегливості може стати майстром своєї справи.
В. Скакун [8, с. 168]	Професійна майстерність майстра виробничого навчання є комплексним поняттям, що відображає водночас синтез його різноманітних якостей, наукових, технічних, педагогічних знань і вмінь, які дають йому змогу досягати за допомогою системи педагогічних засобів найкращих результатів у навчанні, вихованні та розвитку своїх учнів.
М. Дяченко та Л. Кандибович [9, с. 169–170]	Педагогічна майстерність – це високий рівень професійної діяльності викладача. Ззовні вона проявляється в успішному творчому вирішенні найрізноманітніших педагогічних завдань, в ефективному досягненні способів і цілей навчально-виховної роботи. З внутрішньої сторони майстерність – це функціонуюча система знань, умінь, навичок, психічних процесів, властивостей особистості, що забезпечує виконання педагогічних задач.
В. Мадзігон [10, с. 300]	Майстерність – високе мистецтво в якійсь галузі, вправність у виконанні певного виду діяльності. Майстерність передбачає наявність професійних знань, умінь та навичок... Майстерність є також рисою, яка відрізняє одного працівника від іншого, адже він творить щось неповторне, нестандартне.

ніцях, відображені і в довідковій літературі. Поняття «педагогічна майстерність» досить широко та повно розкрито у «Педагогічній енциклопедії»: «...це високе мистецтво виховання і навчання, що постійно вдосконалюється, доступне кожному педагогу, який працює за покликанням і любить дітей. Педагог – це спеціаліст високої культури, який глибоко знає свій предмет, добре ознайомлений з відповідними галузями науки чи мистецтва, практично розбирається в питаннях загальної і, особливо, дитячої психології, досконало володіє методикою навчання і виховання» [13, с. 739].

Так, у словнику «Професійна освіта» подано таке визначення: «Педагогічна майстерність – це характеристика педагогічної діяльності високого рівня, головною ознакою якої є бездоганне вміння навчати своїх учнів, сформувати у них позитивні риси особистості й характеру» [14, с. 235].

У словнику Г. Коджаспирової педагогічна майстерність виступає як «високий рівень оволодіння педагогічною діяльністю; комплекс спеціальних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей особистості, що дають змогу педагогові ефективно управляти навчально-пізнавальною діяльністю учнів і здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив і взаємодію» [15, с. 78].

За визначенням, наведеним у Педагогічному словнику С. Гончаренка, педагогічна майстерність – це характеристика високого рівня педагогічної діяльності. Педагогічна майстерність ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Необхідними умовами педагогічної майстерності є гуманістична позиція педагога та професійно значущі особистісні риси і якості [16, с. 251].

Аналіз наведених вище підходів до розуміння сутності педагогічної майстерності дав змогу зробити висновок, що у них цей феномен розглянуто щонайменше у трьох площинах: по-перше, як характеристику результатів педагогічної діяльності; по-друге, як характеристику процесу педагогічної діяльності; по-третє, як сукупність внутрішніх характеристик особистості педагога, що забезпечують ефективність його професійної діяльності.

Інноваційний підхід до освітнього процесу має бути спрямованим на розвиток майбутніх фахівців. Їх здатність пристосовувати новий досвід на основі цілеспрямованого формування творчого та критичного мислення, рольового та імітаційного моделювання. Під педагогічними інноваційними технологіями розуміється якісна нова сукупність форм, методів і засобів навчання, підготовки та управління, що приводить до істотних змін у результатах педагогічного процесу. Упровадження інновацій викликане передусім зміною ставлення до процесу навчання основних його суб'єктів, тобто тих, хто навчається, та тих, хто навчає [24].

Сьогодні в педагогічні практики напрацьований значний арсенал методів розвитку педагогічної майстерності. Ми виокремили технології та методи навчання, які на нашу думку, є найбільш ефективними у розвитку педагогічної майстерності педагогів професійного навчання.

Найбільш ефективно, на нашу думку, ті чи інші якості особи формуються під час тренінгу. Використання тренінгів обумовлено їх можли-

востями щодо формування навичок міжособистісної взаємодії, розвитку професійних здібностей, зміни стереотипів, що заважають особистості справлятися з нестандартними ситуаціями професійної діяльності, можливості самореалізації у майбутній професії та спілкуванні. Тренінг спрямований на допомогу студентам в усвідомленні власних недоліків у розвитку вербальних і невербальних умінь, виявленні та оцінці потенційних можливостей, реалізації отриманих знань на практиці.

Тренінг включає різні методи роботи: аналітичні вправи, психотренінги, експертну роботу, оцінку власної діяльності, стимулює бажання студентів до самовдосконалення. Цінність тренінгів для системи вищої освіти в тому, що вони дозволяють інтенсифікувати процес професійної підготовки, зберігаючи час і простір, зробити його більш ефективним за рахунок повної відповідності принципам особистісно орієнтованого навчання [17].

Так, наприклад, на думку Н. Самоукіної, педагогічні тренінги дають змогу вивчити на практиці, як функціонують ті чи інші психічні процеси; відібрати й виробити ефективні способи викладання, відпрацювати навички педагогічної рефлексії, сформувати вміння розуміти індивідуальні особливості учнів, позитивно сприймати різні форми їх самовираження й самоствердження, виробити здатність гнучко змінювати манеру спілкування, а також форми відповідної поведінки [18].

Приблизно таких самих позицій дотримується А. Маркова, яка розглядає тренінг як систему організації навчання педагогів, що дає змогу спрямувати професійні якості на вдосконалення професійної позиції, розвиток психічних процесів, розвиток особистісних якостей, удосконалення педагогічних прийомів, розширення педагогічних знань [19, с. 158].

На думку цих та інших авторів, ефективність тренінгів зумовлена ефектом, схожим на ефект спортивного тренування: під впливом штучно створених умов актуалізуються психіка, увага, інтелектуальні можливості; завдяки контролюваному стресу поступово відбувається адаптація, а потім і перебудова функцій учасника тренінгу в оптимальному напрямі.

Серед найпоширеніших тренінгів у цій групі виступають тренінг комунікативності, спрямований на розвиток уявлень про роль спілкування вчителя в професійній діяльності, знань про головні компоненти комунікативності [19, с. 252] та визначення особистісних якостей, потрібних для ефективного педагогічного спілкування [11, с. 112].

У розглянутих нами працях тренінг комунікативності включає: побудову теоретичної бази, яка створюється шляхом викладання та подальшого обговорення теоретичних положень; діагностування у студентів рівня сформованості комунікативності, яке, у свою чергу, виконує ще й педагогічні цілі; використання спеціальних вправ для розвитку вміння конструювання й виконання словесної дії під час педагогічного спілкування; уміння прогнозувати ефект педагогічної взаємодії; розвиток техніки створення словесних образів під час педагогічного викладу; рольові ігри та відеоспостереження за педагогічними розповідями студентів [19, с. 201].

Лейтмотивом запровадження тренінгів комунікативності у процес розвитку педагогічної майстерності має бути усвідомлення студентом сутнісних характеристик основних способів комунікативного впливу (перекопування, сугестії (навіювання)) в індивідуальній та груповій педагогічній взаємодії, а також розвитку вміння їхнього використання. Одним словом, педагог має відчувати свою «педагогічну силу», яка виражається в можливості впливати на своїх учнів.

Серед методів розвитку педагогічної виразності можна виділити методи, спрямовані на розвиток техніки мовлення, навчання виразній педагогічній розповіді; обрання засобів виразності, адекватних ситуації; оволодіння інтонаційними особливостями мовлення тощо. Наприклад, вправи, спрямовані на розвиток гнучкості й діапазону голосу, діафрагмально-реберного дихання, артикуляційного апарату; відпрацювання дикції; оволодіння прийомами емоційної розповіді [19, с. 203]. Цікавими засобами розвитку техніки мовлення постають так звані психотехніки [11, с. 91], а також вправи, спрямовані на тренування педагогічного артистизму [20].

Серед описаних у літературі методів, нашу увагу привернули ґрунтовно розглянуті в дисертаціях різновиди дискусій як засобу відпрацювання педагогом (або майбутнім педагогом) різних технік висловлювання своєї думки або відстоювання своєї позиції [21].

Сучасні інноваційні тенденції в освіті відкривають перед впедагогом професійного навчання широкий вибір філософії навчання та шляхів вирішення практичних завдань. Відбувається перехід від навчання фактів до опанування сенсом подій, розвитку світогляду, набуття навичок застосування у житті накопичених знань, що уможлиблюється в умовах використання таких засобів інтерактивних технологій, як ігри.

Гра – це особлива діяльність, яка визначає, фізичний стан і соціальні установки людини на даний момент, відповідає життю групи або груп, членом яких є студент. Саме в грі ми можемо спостерігати наступні процеси: змагання, конфлікти, співпраця, акомодация («приспосовування до інших»); асиміляція («уподібнення іншим»); соціалізація («процес суспільного становлення особи») [24].

Наукові праці вказують також на виникнення під час гри приемних людських стосунків між студентами й педагогами, які відбуваються на фоні катарсичних переживань, почуттєвої співтворчості та інтелектуальної співпраці [21, с. 93].

Так, на думку А. Маркової, у процесі ділових ігор активізується мова спілкування, що вчить людину бути більш виразною, сприяє кращому розумінню її іншими людьми. Крім того, через те, що учасники ділової гри мають декілька цілей: ігрову (мету даної ролі), робочу (як учасника спільної діяльності) та професійну (оволодіння в діловій грі професійними якостями та вміннями) – у них виробляється вміння не ототожнювати ці різні інтереси, що вже саме по собі розвиває учасника [7, с. 162].

В. Баркасі вважає, що в діловій грі відбувається збагачення кожного учасника новими уявленнями про себе, про свою професійну компетентність на основі зіставлення оцінок, свободи рольового маневру [22].

Вченими відзначається також, що під час ділової гри формується вміння приймати рішення та організовувати його виконання, при цьому учасники мають можливість побачити результати своїх дій, оцінити їх. Набутий під час гри досвід не відривається від реальної практики. Автор вказує також і на виникнення приемних людських стосунків між учасниками гри, які відбуваються на фоні катарсичних переживань, почуттєвої співтворчості та інтелектуальної співпраці [22, с. 93].

Ділові ігри мають навчити педагогів професійного навчання керувати своїм самопочуттям із метою підвищення ефективності педагогічної діяльності.

В педагогічній практиці післядипломної освіти використовують лекції-прес-конференції, присвячені ціннісно-смісловим аспектам педагогічної праці.

Сутність лекції-прес-конференції як методу полягає в такому: після оголошення теми викладач звертається до слухачів з пропозицією у письмовій формі ставити запитання за певною темою. Декілька хвилин слухачі формулюють запитання, відповідь на які їх цікавить найбільше, і передають викладачеві, який сортує запитання за змістом, після чого починає лекцію. Сама лекція будується як зв'язний текст, у процесі викладу якого формулюють відповіді на ті запитання, що найбільше цікавлять слухачів.

Вибір лекцій-прес-конференцій як методу інформування про ціннісно-сміслові аспекти педагогічної праці педагога професійного навчання зумовлений їхньою перевагою в співвідношенні з традиційними лекціями, яка полягає в тому, що лекція-прес-конференція дає змогу оновити знання, здобуті на попередніх етапах професійної освіти; забезпечити високий рівень співтворчості між слухачами та викладачем; раціонально використати час при встановленні й заповненні «лаку» у психолого-педагогічних знаннях і вміннях слухачів; активізувати самостійну пізнавальну діяльність слухачів.

Важливим у контексті сказаного вище є й те, що більша частина педагогів професійного навчання мають унікальний досвід професійної діяльності, що зумовлює їхню вибірковість в усвідомленому та цілеспрямованому інтересі до формування та розвитку необхідних професійних компетенцій. Ця вибірковість має отримати відображення в засобах і формах андрагогічного процесу. На нашу думку, ці вимоги повністю задовольняє лекція-прес-конференція.

За нашим задумом, лекції-прес-конференції сприятимуть формуванню у педагогів професійного навчання професійних переконань, а також підвищенню рівня їхньої активності у своєму професійному розвитку [23].

Висновки. Педагогічна майстерність педагога професійного навчання закладів професійної (професійно-технічної освіти) у нашому дослідженні постає як інтегративна професійна якість, що дає змогу досягати цілей професійної освіти учнів закладів професійної (професійно-технічної освіти) без зайвих психофізичних, когнітивних та емоційних напружень та втрат часу. Згідно з авторською концепцією, розвиток педагогічної майстерності педагогів професійного навчання закладів професійної (професійно-тех-

нічної освіти) – це діяльність суб'єктів освітнього процесу, спрямована на педагогічну підтримку професійного розвитку педагога в аспекті формування ціннісних установок, що визначають мотиви професійної діяльності та регулюють окремі її операції; професійних знань і вмінь; ефективних навичок поведінки в конкретних ситуаціях, а також психофізіологічних властивостей, що забезпечують реалізацію цих навичок.

Розвитку педагогічної майстерності сприяють інноваційні технології та методи навчання. Ми виокремили: тренінгові технології; ігрові технології; методи спрямовані на розвиток техніки мовлення, навчання виразній педагогічній розповіді; різновиди дискусій як засобу відпрацювання педагогом (або майбутнім педагогом) різних технік висловлювання своєї думки або відстоювання своєї позиції; дискусії; лекції-прес-конференції.

Список літератури:

1. Проект Концепції реалізації державної політики у сфері професійної освіти «Сучасна професійна освіта» на період до 2027 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proekt-konceptsiyi-realizaciyi-derzhavnoyi-politiki-u-sferi-profesijnoyi-osviti-suchasna-profesijna-osvita-na-period-do-2027-roku> (дата звернення: 18.02.2019).
2. Педагогічна майстерність / за ред. академіка АПН України І.А. Зязюна. Київ : Вища школа, 1997. 246 с.
3. Слостенин В.А. Антропологический подход в педагогическом образовании. *Народное образование*. 1994. № 9–10. С. 124–126.
4. Щербак А.И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования. Ленинград : Просвещение, 1967. 266 с.
5. Кузьмина Н.В., Кухарев Н.В. Психологическая структура деятельности учителя. Гомель, 1976. 186 с.
6. Туник Е.Ю. Определение уровня педагогического мастерства преподавателя физического воспитания в вузе. *Педагогика, психология та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2008. № 11. С. 148–152.
7. Маркова А.К. Психология труда учителя. Книга для учителя. Москва : Просвещение, 1993. 192 с.
8. Скакун В.А. Организация и методика профессионального обучения : учеб. пособ. Москва : Форум: Инфра-М, 2007. 336 с.
9. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы. Минск : Изд-во БГУ, 1978. 203 с.
10. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2002. 516 с.
11. Якушева С.Д. Учебное пособие дисциплины «Основы педагогического мастерства». Оренбург : РИК ГОУ ОГУ, 2004. 230 с.
12. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс : учеб. для студ. пед. вузов : в 2 кн. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. 576 с.
13. Педагогическая энциклопедия. Москва : Советская энциклопедия, 1965. Т.2. 844 с.
14. Професійна освіта. Словник : навч. посіб. / [уклад. С.У. Гончаренко; ред. Н.Г. Ничкало]. Київ : Вища школа, 2000. 380 с.
15. Задорожна Л.В. Ідеї педагогічної майстерності в діяльності Глухівського вчительського інституту (1874-1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2000. 18 с.
16. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
17. Тренінгові технології в вищій школі (2016). URL: <http://xn----7sbocflsoiiggghiq.xn--p1ai/treningovyetechnologii-vyshey-shkole/> (дата звернення: 16.02.2019).
18. Самоукина Н.В. Практический психолог в школе: лекции, консультирование, тренинги. Москва : ИНТОР, 1997. 192 с.
19. Зязюн І.А., Кармущенко Л.В., Кривонос І.Ф. та ін. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І.А. Зязюна. 3-те вид., доп. і перероб. Київ : СПД Богданова А.М., 2008. 376 с.
20. Барахтян М.М. Формування у студентів професійних артистичних умінь як компонента педагогічної майстерності : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к.пед.н. : 13.00.01. Київ, 1993. 20 с.
21. Мазін В.М. Формування культури професійної самореалізації майбутніх учителів фізичного виховання : дис. на здобуття наукового ступеня к.пед.н. : 13.00.04. Запоріжжя, 2008. 222 с.
22. Баркасі В.В. Формування професійної компетентності в майбутніх учителів іноземних мов : дис. на здобуття наукового ступеня к.пед.н. : 13.00.04. Одеса, 2004. 252 с.
23. Ковальчук В.І. Теоретичні і методичні засади розвитку педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання професійно-технічних навчальних закладів у післядипломній освіті: дис. ... док. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2014. 369 с.
24. Ковальчук В.І. Методичні рекомендації щодо застосування ігрових технологій в процесі викладання дисциплін соціально-гуманітарного циклу. Київ : Видавничо-редакційний відділ НУБіП України, 2017. 56 с.

References:

1. Proekt Konceptsiyi realizaciyi derzhavnoyi polityky u sferi profesijnoyi osvity «Suchasna profesijna osvita» na period do 2027 roku. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proekt-konceptsiyi-realizaciyi-derzhavnoyi-politiki-u-sferi-profesijnoyi-osviti-suchasna-profesijna-osvita-na-period-do-2027-roku> (accessed 18.02.2019).
2. Pedagogichna majsternist / za red. akademika APN Ukrayiny I.A. Zyazyuna (1997). [Pedagogical skills]. Kyiv : Vyshha shkola. (in Ukrainian)
3. Slastenin V.A. Antropologicheskij podhod v pedagogicheskom obrazovanii [Anthropological approach in teacher education]. *Narodnoe obrazovanie*, no. 9–10, pp. 124–126.
4. Scherbakov A.I. (1967). Psihologicheskie osnovy formirovaniya lichnosti sovetskogo uchitelya v sisteme vysshego pedagogicheskogo obrazovaniya [Psychological foundations of the formation of the personality of the Soviet teacher in the system of higher pedagogical education]. Leningrad : Prosveschenie. (in Russian)
5. Kuzmina N.V., Kuharev N.V. (1976). Psihologicheskaya struktura deyatel'nosti uchitelya [Psychological structure of the teacher]. Gomel. (in Russian)
6. Tunyk E.Yu. (2008). Opredelenie urovnya pedagogicheskogo masterstva prepodavatelya fizicheskogo vospitaniya v vuze [Determination of the level of pedagogical skills of a teacher of physical education in high school]. *Pedagogika, psixologiya ta medyko-biologichni problemy fizychnogo vuxovannya i sportu*, no. 11, pp. 148–152.

7. Markova A.K. (1993). Psihologiya truda uchitelya. Kniga dlya uchitelya [Psychology of teacher's work. Teacher's book]. Moskva : Prosvetshenie, 192 p. (in Russian)
8. Skakun V.A. (2007). Organizatsiya i metodika professionalnogo obucheniya : uchebnoe posobie [Organization and methods of vocational training: study guide]. Moskva : Forum: Infra-M, 336 p. (in Russian)
9. Dyachenko M.I., Kandyibovich L.A. (1978). Psihologiya vysshey shkoly [Psychology of higher education]. Minsk : Izd-vo BGU, 203 p. (in Russian)
10. Yarmachenka M.D. (2002). Pedagogichnyj slovnyk [Pedagogical Dictionary]. Kyiv : Pedagogichna dumka, 516 p. (in Ukrainian)
11. Yakusheva S.D. (2004). Uchebnoe posobie distsipliny «Osnovyi pedagogicheskogo masterstva» [The manual discipline «Fundamentals of pedagogical skills»]. Orenburg : RIK GOU OGU, 230 p. (in Russian)
12. Podlasyiy I.P. (1999). Pedagogika. Novyy kurs [Pedagogy. New Deal]: ucheb. dlya stud. ped. vuzov : v 2 kn. Moskva : Gumanit. izd. tsentr VLADOS. Kn. 1: Obschie osnovyi. Protsess obucheniya, 576 p. (in Russian)
13. Pedagogicheskaya entsiklopediya (1965) [Pedagogical encyclopedia]. Moskva : Sovetskaya entsiklopediya. T. 2. 844 p. (in Russian)
14. Goncharenko S.U. (2000). Profesiynna osvita. Slovnyk : navch. posib [Professional education. Dictionary: Teacher manual]. / red. N.G. Nychkalo. Kyiv : Vyshha shkola, 380 p. (in Ukrainian)
15. Zadorozhna L.V. (2000). Ideyi pedagogichnoyi majsternosti v diyalnosti Glukhivskogo vchytelskogo instytutu (1874-1917 rr.) [The ideas of pedagogical skills in the activity of the Glukhiv Teachers' Institute (1874-1917)] (PhD Thesis), Lugansk.
16. Goncharenko S.U. (1997). Ukrayinskyj pedagogichnyj slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv : Lybid, 376 p. (in Ukrainian)
17. Treningovyie tehnologii v vysshey shkole (2016). Available at: <http://xn----7sbocflsoiiggghiq.xn--plai/treningovyie-tehnologii-vysshey-shkole/> (accessed 16.02.2019).
18. Samoukina N.V. (1997). Prakticheskiy psiholog v shkole: lektsii, konsultirovanie, treningi [Practical psychologist at school: lectures, counseling, training]. Moskva : INTOR, 192 p. (in Russian)
19. Zyazyun I.A., Karmushhenko L.V., Kryvonos I.F. (2008). Pedagogichna majsternist : pidruchnyk [Pedagogical skill : textbook] / za red. I.A. Zyazyuna. 3-tye vyd., dop. i pererob. Kyiv : SPD Bogdanova A.M., 376 p. (in Ukrainian)
20. Baraxtyan M.M. (1993). Formuvannya u studentiv profesiynykh artystychnykh umin yak komponenta pedagogichnoyi majsternosti [Formation of students' professional artistic skills as a component of pedagogical skill] (PhD Thesis), Kyiv.
21. Mazin V.M. (2008). Formuvannya kultury profesiynoyi samorealizaciyi majbutnix uchyteliv fizychnogo vyxovannya [Formation of a culture of professional self-realization of future teachers of physical education] (PhD Thesis), Zaporizhzhya.
22. Barkasi V.V. (2004). Formuvannya profesiynoyi kompetentnosti v majbutnix uchyteliv inozemnykh mov [Formation of professional competence in future teachers of foreign languages] (PhD Thesis), Odesa.
23. Kovalchuk V.I. (2014). Teoretychni i metodychni zasady rozvytku pedagogichnoyi majsternosti majstriv vyrobnychogo navchannya profesiyno-texnichnykh nachalnykh zakladiv u pislyadyplomnij osviti [Theoretical and methodological foundations of pedagogical mastery development of masters of industrial training of vocational and technical primary schools in postgraduate education] (PhD Thesis), Zaporizhzhya.
24. Kovalchuk V.I. (2017). Metodychni rekomendatsii shchodo zastosuvannya ihrovykh tehnolohii v protsesi vykladannya dystsyplin sotsialno-humanitarnoho tsykladu [Methodical recommendations on the application of gaming technologies in the teaching of social and humanitarian disciplines]. Kyiv : Vydavnycho-redaktsiyni viddil NUBiP Ukrainy, 56 p. (in Ukrainian)